

**PREPORUKA KOMITETA MINISTARA DRŽAVAMA ČLANICAMA
O MERAMA ZA BORBU PROTIV DISKRIMINACIJE NA OSNOVU SEKSUALNE ORIJENTACIJE ILI RODNOG
IDENTITETA CM/REC(2010)5**

(koju je Komitet ministara usvojio 31. marta 2010. godine na 1081. sastanku zamenika ministara)

Komitet ministara, u skladu sa odredbama člana 15.b Statuta Saveta Evrope,

Imajući u vidu da je cilj Saveta Evrope postizanje većeg jedinstva između njegovih članica i da se taj cilj naročito može ostvarivati kroz zajedničke akcije u oblasti ljudskih prava;

Podsećajući da su ljudska prava univerzalna i važe za sve pojedince, te naglašavajući tako svoju posvećenost garantovanju jednakog dostojanstva svih ljudskih bića i uživanja prava i sloboda svih pojedinaca bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, pripadnost nekoj nacionalnoj manjini, imovno stanje, rođenje ili drugi status, u skladu sa Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (ETS br. 5) (u daljem tekstu „Konvencija“) i njenim protokolima;

Priznajući da nediskriminatorno postupanje od strane državnih subjekata, kao i, gde je to potrebno, pozitivne državne mere za zaštitu od diskriminatornog postupanja, uključujući i diskriminatorno postupanje od strane nedržavnih subjekata, predstavljaju osnovne komponente međunarodnog sistema zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda;

Priznajući da su lezbejke, gejevi i biseksualne i transrodne osobe vekovima bile i još uvek su izložene homofobiji, transfobiji i drugim oblicima netolerancije i diskriminacije čak i u okviru svojih porodica – uključujući kriminalizaciju, marginalizaciju, socijalnu isključenost i nasilje – po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, i da su potrebne posebne mere da bi se tim osobama osiguralo puno uživanje ljudskih prava;

S obzirom na sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu „Sud“) i drugih međunarodnih pravosudnih institucija koje smatraju seksualno opredeljenje zabranjenom osnovom za diskriminaciju i koje su doprinele unapređenju zaštite prava transrodnih osoba;

Podsećajući da, u skladu sa praksom Suda, svaka razlika u postupanju, da ne bi bila diskriminatorna, mora da ima objektivno i razumno opravdanje, tj. da teži legitimnom cilju i koristi sredstva koja su razumno srazmerna cilju kojem se teži;

Imajući u vidu načelo da nije moguće pozivati se ni na kulturne ni na tradicionalne niti religijske vrednosti ili pravila „dominantne kulture“ da bi se opravdao govor mržnje ili bilo koji drugi oblik diskriminacije, uključujući i diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;

Imajući u vidu poruku Komiteta ministara koordinacionim odborima i drugim komitetima koji su uključeni u međuvladinu saradnju u Savetu Evrope o jednakim pravima i dostojanstvu svih ljudskih bića, uključujući lezbejke, gejeve i biseksualne i transrodne osobe, usvojenu 2. jula 2008. godine, i

njene bitne preporuke;

Imajući u vidu preporuke koje je od 1981. usvojila Parlamentarna skupština Saveta Evrope u vezi sa diskriminacijom na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, kao i preporuku 211 (2007) Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Evrope o „Slobodi okupljanja i izražavanja za lezbejke, gejeve i biseksualne i transrodne osobe“;

Ceneći ulogu Komesara za ljudska prava u praćenju situacije lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba u državama članicama u vezi sa diskriminacijom na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;

Imajući u vidu zajedničku izjavu koju je 18. decembra 2008. godine dalo 66 država u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija i kojom se osuđuju kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, kao što su ubistva, mučenje, proizvoljna hapšenja i „lišavanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, uključujući pravo na zdravlje“;

Naglašavajući da se diskriminacija i socijalna isključenost zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta najbolje mogu prevazići merama usmerenim kako na one koji doživljavaju takvu diskriminaciju ili isključenje tako i na stanovništvo u celini,

Preporučuje vladama država članica:

1. da ispituju postojeće zakonodavne i druge mere, da ih stalno razmatraju i da prikupljaju i analiziraju relevantne podatke u cilju praćenja i otklanjanja svake neposredne ili posredne diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
2. da obezbede da se zakonske i druge mere usvajaju i delotvorno primenjuju u borbi protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta kako bi se obezbedilo poštovanje ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba i promovisala tolerancija prema njima;
3. da se postaraju da žrtvama diskriminacije budu poznati delotvorni pravni lekovi pred nacionalnim vlastima i da imaju pristup tim pravnim lekovima, i da mere za borbu protiv diskriminacije uključuju, po potrebi, sankcije za kršenje prava i adekvatnu odštetu za žrtve diskriminacije;
4. da se u svom zakonodavstvu, politikama i praksi rukovode načelima i merama sadržanim u dodatku ovoj preporuci;
5. da odgovarajućim sredstvima i delovanjem obezbede da ova preporuka, uključujući i njen dodatak, bude prevedena i distribuirana što je šire moguće.

Dodatak Preporuci CM/Rec(2010)5

I Pravo na život, bezbednost i zaštitu od nasilja

A. „Zločini iz mržnje“ i drugi mržnjom motivisani incidenti

1. Države članice bi trebalo da obezbede delotvorne, brze i nepristrasne istrage u slučajevima navodnih krivičnih dela i drugih incidenata gde postoji osnovana sumnja da je seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve predstavljao motiv za počinioca; one nadalje treba da obezbede da se posebna pažnja poklanja istrazi tih krivičnih dela i incidenata kada su ih navodno počinili policijski službenici ili druga lica koja su postupala u službenom svojstvu, kao i da oni koji su odgovorni za takva dela stvarno budu izvedeni pred lice pravde i, po potrebi, kažnjeni da bi se izbegla nekažnjivost.
2. Države članice trebalo bi da obezbede da prilikom određivanja kazne motiv izvršenja koji se odnosi na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet može biti uzeti u obzir kao otežavajuća okolnost.
3. Zemlje članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere da obezbede da se žrtve i svedoci „zločina iz mržnje“ i drugih mržnjom motivisanih incidenata povezanih sa seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom „podstiču da prijavljuju ta krivična dela i incidente; u tu svrhu, države članice bi trebalo da preduzmu sve neophodne korake da obezbede da institucije nadležne za sprovođenja zakona, uključujući i pravosuđe, imaju potrebna znanja i veštine da identifikuju takva krivična dela i incidente i pružaju adekvatnu pomoć i podršku žrtvama i svedocima.
4. Zemlje članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere da obezbede sigurnost i dostojanstvo svih osoba koje su u zatvoru ili koje su na drugi način lišene slobode, uključujući lezbejke, gejeve i biseksualne i transrodne osobe, a naročito da preduzmu zaštitne mere protiv fizičkih napada, silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja, bilo da ih vrše drugi zatvorenici ili osoblje; potrebno je preduzeti mere da bi se adekvatno štitio i poštovao rodni identitet transrodnih osoba.
5. Države članice bi trebalo da obezbede da se prikupljaju i analiziraju relevantni podaci o rasprostranjenosti i prirodi diskriminacije i netolerancije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, a naročito o „zločinima iz mržnje“ i mržnjom motivisanim incidentima koji su povezani sa seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom

B. „Govor mržnje“

6. Zemlje članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere za borbu protiv svih oblika izražavanja, uključujući i one u medijima i na internetu, za koje se razumno može pretpostaviti da bi mogli da proizvedu dejstvo izazivanja, širenje ili promovisanja mržnje ili drugih oblika diskriminacije lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba. Takav „govor mržnje“ treba da bude zabranjen i javno odbačen kad god se pojavi. Sve mere bi trebalo da uvažavaju osnovno pravo na slobodu izražavanja u skladu sa članom 10. Konvencije i prakse Suda.

7. Države članice bi trebalo da podižu svest javnih vlasti i javnih institucija na svim nivoima u okviru njihove nadležnosti o potrebi da se uzdržavaju od izjava, posebno u medijima, koje bi se s razlogom mogle shvatiti kao legitimizacija takve mržnje ili diskriminacije.

8. Javne zvaničnike i druge državne predstavnike trebalo bi podsticati da promovišu toleranciju i poštovanje ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba kad god se angažuju u dijalogu sa ključnim predstavnicima civilnog društva, uključujući medije i sportske organizacije, političke organizacije i verske zajednice.

II Sloboda udruživanja

9. Zemlje članice bi trebalo da preduzimaju odgovarajuće mere da obezbede, u skladu sa članom 11. Konvencije, da se pravo na slobodu udruživanja može stvarno uživati bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; naročito bi trebalo sprečiti i ukloniti diskriminatorne administrativne postupke, uključujući preterane formalnosti za registraciju i praktično funkcionisanje udruženja; treba preduzeti mere da se spreči zloupotreba pravnih i administrativnih odredaba, poput onih koje se odnose na restrikcije po osnovu javnog zdravlja, javnog morala i javnog reda.

10. Pristup javnim sredstvima raspoloživim za nevladine organizacije treba obezbediti bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

11. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere kako bi efikasno zaštitile branioce ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba protiv neprijateljstva i agresije kojima mogu biti izloženi, uključujući i neprijateljstvo i agresiju koju su navodno počinili državni organi, kako bi im se omogućilo da slobodno obavljaju svoje aktivnosti u skladu sa Deklaracijom Komiteta ministara o akciji Saveta Evrope da se unapredi zaštita branilaca ljudskih prava i promovišu njihove aktivnosti.

12. Države članice bi trebalo da se postaraju da se nevladine organizacije koje se bave odbranom ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba na odgovarajući način konsultuju o usvajanju i sprovođenju mera koje mogu uticati na ljudska prava tih osoba.

III Sloboda izražavanja i mirnog okupljanja

13. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere da obezbede, u skladu sa članom 10. Konvencije, da se pravo na slobodu izražavanja može stvarno uživati, bez diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, uključujući i slobodu da se primaju i daju informacije o temama koje se bave seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom.

14. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou kako bi se obezbedilo da se pravo na slobodu mirnog okupljanja, kako je utvrđeno članom 11. Konvencije, može stvarno uživati, bez diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

15. Države članice bi trebalo da obezbede da organi za sprovođenje zakona preduzimaju odgovarajuće mere za zaštitu učesnika u mirnim demonstracijama u korist ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba od svakog pokušaja da se nezakonito ometa ili sprečava stvarno uživanje njihovog prava na slobodu izražavanja i mirnog okupljanja.

16. Države članice bi trebalo da preduzimaju odgovarajuće mere da spreče ograničenja stvarnog uživanja prava na slobodu izražavanja i mirnog okupljanja koja proističu iz zloupotrebe pravnih i administrativnih odredaba, na primer po osnovu javnog zdravlja, javnog morala i javnog reda.

17. Javne vlasti na svim nivoima treba podsticati da javno osude, posebno u medijima, svako nezakonito mešanje u prava pojedinaca i grupa pojedinaca da ostvaruju svoju slobodu izražavanja i mirnog okupljanja, naročito kada se to odnosi na ljudska prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba.

IV Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života

18. Države članice bi trebalo da obezbede da se ukinu svi diskriminatorni zakoni kojima se kriminalizuje istopolni seksualni čin između dve odrasle osobe, uključujući i sve razlike u odnosu na doba za davanje saglasnosti za ulazak u istopolne seksualne odnose i heteroseksualne odnose; takođe treba da preduzimaju odgovarajuće mere kako bi obezbedile da odredbe krivičnog zakona koje, zbog toga kako su formulisane, mogu dovesti do diskriminatorne primene budu ili poništene ili izmenjene ili primenjene na način koji je spojiv s načelom nediskriminacije.

19. Države članice bi trebalo da se postaraju da javne institucije, uključujući naročito institucije nadležne za sprovođenje zakona, ne prikupljaju, skladište ili na drugi način koriste lične podatke koji se odnose na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet neke osobe, osim kada je to neophodno za postizanje konkretnih, zakonitih i legitimnih ciljeva; postojeće podatke koji nisu u skladu s tim načelima treba uništiti.

20. Prethodni uslovi, uključujući promene fizičke prirode, za pravno priznanje promene pola, trebalo bi da se redovno preispituju kako bi se uklonili uvredljivi uslovi.

21. Države članice bi trebalo da preduzimaju odgovarajuće mere kojima se garantuje puno pravno priznavanje promene pola osobe u svim oblastima života, posebno tako što će se promena imena i pola u službenim dokumentima omogućiti brzo, transparentno i pristupačno; države članice bi takođe trebalo da obezbede, gde je to potrebno, odgovarajuće priznanje i promene od strane nedržavnih subjekata u pogledu ključnih dokumenata, kao što su obrazovne ili radne potvrde.

22. Države članice bi trebalo da preduzmu sve neophodne mere da obezbede da, kada je promena pola obavljena i pravno priznata u skladu sa stavovima 20 i 21 u gornjem tekstu, pravo transrodnih osoba da stupaju u brak sa osobom čiji je pol suprotan njihovom novom polu, bude delotvorno zajemčeno.

23. Tamo gde domaće zakonodavstvo garantuje prava i obaveze nevenčanim parovima, države članice bi trebalo da obezbede da se to nediskriminatorski primenjuje i na istopolne parove i na parove različitog pola, uključujući tu i prava i obaveze koji se tiču porodičnih penzija i stanarskog prava.

24. Tamo gde domaće zakonodavstvo priznaje registrovana istopolna partnerstva, države članice bi trebalo da nastoje da obezbede da njihov pravni status i njihova prava i obaveze budu ekvivalentni pravima i obavezama heteroseksualnih parovima u uporedivoj situaciji.

25. Tamo gde domaće zakonodavstvo ne priznaje niti garantuje prava i obaveze registrovanim istopolnim partnerstvima i nevenčanim parovima, države članice se pozivaju da razmotre mogućnost pružanja istopolnim parovima, bez bilo kakve diskriminacije, uključujući i diskriminaciju parova različitog pola, pravnih ili drugih sredstva za rešavanje praktičnih problema koji se odnose na društvenu stvarnost u kojoj žive.

26. Imajući u vidu da najbolji interes deteta treba da bude primarni element pri donošenju odluka u vezi sa roditeljskom odgovornošću ili starateljstvom nad detetom, države članice bi trebalo da obezbede da se takve odluke donose bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

27. Imajući u vidu da najbolji interesi deteta treba da bude primarni element pri odlučivanju o usvajanju deteta, država članica čije domaće zakonodavstvo dopušta pojedincima da usvajaju decu trebalo bi da obezbede da se taj zakon primenjuje bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

28. Tamo gde domaći zakoni dozvoljavaju veštačku oplodnju za neudate žene, države članice bi trebalo da nastoje da obezbede pristup takvom lečenju bez diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije

V Zapošljavanje

29. Države članice bi trebalo da obezbede uspostavljanje i primenu odgovarajućih mera kojima se obezbeđuje delotvorna zaštita od diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta pri zapošljavanju i radu kako u javnom tako i u privatnom sektoru. Te mere bi trebalo da obuhvate uslove za pristup zapošljavanju i unapređenju na poslu, otpuštanje, plate i druge radne uslove, uključujući sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje uznemiravanja i drugih oblika viktimizacije.

30. Posebnu pažnju treba obratiti obezbeđivanju delotvorne zaštite prava na privatnost transrodnih pojedinaca u kontekstu zapošljavanja, a naročito u pogledu konkurisanja za posao, da bi se izbeglo svako nebitno otkrivanje njihove polne istorije ili njihovog prethodnog imena poslodavcu i drugim zaposlenima.

VI Obrazovanje

31. Imajući u vidu interese deteta kao primarne, države članice bi trebalo da preduzimaju odgovarajuće zakonodavne i druge mere, koje se odnose na nastavno osoblje i učenike, kako bi se osiguralo da se pravo na obrazovanje može stvarno uživati bez diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; to naročito uključuje zaštitu prava dece i mladih na obrazovanje u bezbednom okruženju, bez nasilja, maltretiranja, socijalne isključenosti ili drugih oblika diskriminatornog i ponižavajućeg postupanja koji se odnose na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet.

32. Imajući u vidu interese deteta kao primarne, treba preduzeti odgovarajuće mere u tom cilju na svim nivoima kako bi se unapredila međusobna tolerancija i poštovanje u školama, bez obzira na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet. To treba da obuhvati pružanje objektivnih informacija u vezi sa seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom, na primer u školskim programima i obrazovnim materijalima, kao i obezbeđivanje potrebnih informacija, zaštite i podrške učenicima i studentima kako bi im se omogućilo da žive u skladu sa svojom seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom. Osim toga, države članice mogu da osmisle i primenjuju politike jednakosti i bezbednosti u školama i akcione planove i mogu da obezbede pristup adekvatnoj antidiskriminacionoj obuci ili podršci i nastavnim sredstvima. Takve mere bi trebalo da uzmu u obzir prava roditelja u vezi sa obrazovanjem njihove dece.

VI Zdravstvena zaštita

33. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće zakonske i druge mere kako bi obezbedile uživanje najvišeg mogućeg standarda zdravstvene zaštite bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; one bi posebno trebalo da uzmu u obzir posebne potrebe lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba u razvoju nacionalnih zdravstvenih planova, uključujući mere za prevenciju samoubistva, zdravstvene ankete, medicinske programe, kurseve i materijale za obuku i praćenje i ocenjivanje kvaliteta zdravstvenih usluga.

34. Treba preduzeti odgovarajuće mere da bi se izbegla klasifikacija homoseksualnosti kao bolesti, u skladu sa standardima Svetske zdravstvene organizacije.

35. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere da obezbede da transrodne osobe imaju stvaran pristup odgovarajućim službama promene pola, uključujući i psihološka, endokrinološka i hirurška znanja iz oblasti zdravstvene zaštite transrodnih osoba, bez njihovog podvrgavanja nerazumnim zahtevima; nijedna osoba ne bi trebalo da bude podvrgnuta promeni pola bez vlastitog pristanka.

36. Države članice bi trebalo da preduzimaju odgovarajuće zakonske i druge mere kako bi obezbedile da sve odluke kojima se ograničavaju troškovi koje pokriva zdravstveno osiguranje za postupke promene pola budu zakonite, objektivne i srazmerne.

VI Stanovanje

37. Treba preduzeti mere da se obezbedi da pristup adekvatnom stanovanju mogu stvarno i ravnopravno da uživaju sva lica, bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; pomoću takvih mera posebno bi trebalo da se teži da se obezbedi zaštita od diskriminatornog iseljavanja i da se jemče jednaka prava na sticanje i zadržavanje vlasništva nad zemljom i drugom imovinom.

38. Treba posvetiti odgovarajuću pažnju riziku od beskućništva sa kojim se suočavaju lezbejke, gejevi i biseksualne i transrodne osobe, uključujući i mlade i decu koji mogu biti posebno osetljivi na socijalnu isključenost, uključujući i isključenost iz sopstvenih porodica; u tom smislu, treba obezbediti relevantne socijalne službe na osnovu objektivne procene potreba svakog pojedinca, bez diskriminacije.

IX. Sport

39. Homofobija, transfobija i diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, isto kao i rasizam i drugi oblici diskriminacije, neprihvatljivi su u sportu i protiv njih se treba boriti.

40. Sportske aktivnosti i objekti trebalo bi da budu otvoreni za sve bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; naročito je potrebno preduzimati delotvorne mere da se spreči, suzbije i kazni korišćenje diskriminatornog vređanja vezano za seksualnu orijentaciju i rodni identitet tokom sportskih događaja i u vezi s njima.

41. Države članice bi trebalo da podstiču dijalog sa sportskim udruženjima i klubovima navijača i da im pružaju podršku u razvoju aktivnosti podizanja svesti u vezi sa diskriminacijom lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba u sportu i u osuđivanju ispoljavanja netolerancije prema njima.

X. Pravo na traženje azila

42. U slučajevima kada države članice imaju međunarodne obaveze u ovom pogledu, one bi trebalo da uvažavaju činjenicu da opravdani strah od progona na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta može da bude validan osnov za davanje izbegličkog statusa i azila prema domaćem zakonodavstvu.

43. Države članice bi trebalo posebno da se postaraju da lica koja traže azil ne budu poslata u zemlju gde će im život ili sloboda biti ugroženi ili gde se suočavaju sa opasnošću od mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

44. Azilanti treba da budu zaštićeni od svake diskriminatorne politike ili prakse na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; naročito je potrebno preduzeti odgovarajuće mere da se spreči rizik od fizičkog nasilja, uključujući seksualno zlostavljanje, verbalnu agresiju ili druge oblike uznemiravanja azilanata lišenih slobode i da im se obezbedi pristup informacijama koje su relevantne za njihovu

konkretnu situaciju.

XI. Nacionalne institucije za zaštitu ljudskih prava

45. Države članice bi trebalo da obezbede da nacionalne institucije za zaštitu ljudskih prava imaju jasan mandat za rešavanje problema diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; one bi naročito trebalo da budu u stanju da daju preporuke o zakonodavstvu i politikama, da podižu svest javnosti, kao i da – u meri u kojoj je to predviđeno domaćim zakonima – razmatraju pojedinačne žalbe u vezi sa privatnim i javnim sektorom i da pokreću sudske postupke ili učestvuju u njima.

XI. Diskriminacija po više osnova

46. Države članice se podstiču da preduzimaju mere da obezbede da zakonske odredbe u domaćim zakonima kojima se zabranjuje ili sprečava diskriminacija takođe pružaju zaštitu od diskriminacije po više osnova, uključujući diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; nacionalne institucije za zaštitu ljudskih prava trebalo bi da imaju širok mandat kako bi mogle da se bave takvim problemima.